

OSMANLI TARİH TERİMLERİ VE DEYİMLERİ SÖZLÜĞÜ
BAĞLAMINDA OSMANLI TÜRKÇESİ SÖZ VARLIĞINA DAİR BİR
DEĞERLENDİRME

*AN ASSESSMENT OF THE OTTOMAN TURKISH VOCABULARY IN CONTEXT
OF DICTIONARY OF OTTOMAN HISTORY TERMS AND PHRASES*

*НА ОЦЕНКУ ОСМАНСКИХ ТУРЕЦКИХ СЛОВ В КОНТЕКСТЕ СЛОВАРИ
ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ И ТЕРМИНОВ ОСМАНСКОЙ ИСТОРИИ*

Doç. Dr. A. Mevhibe COŞAR*

ÖZET

Bu çalışmada alanlar arası ilişkilerin elverdiği ölçüde M. Zeki Pakalın'ın üç ciltlik *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* üzerinden söz Osmanlı Türkçesi söz varlığının nicelik ve nitelik bakımından bir değerlendirmesi yapılmak istenmiştir. Böylece bir dönem tarihinin dildeki izleri kadar dilin bir döneminin tarihe katkıları ifade edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Dil, tarih, Osmanlı Türkçesi, söz varlığı, deyim.

ABSTRACT

In this study have been aimed at an assessment of the Ottoman Turkish vocabulary in terms of quantity and quality over M. Zeki Pakalın's *a three-volume Dictionary of Ottoman History Terms and Phrases* to the extent permitted by interdisciplinary relationships. In this way not only traces of the history of a term in the language but also contributions for history of a period of language will be study to express.

Key Words:

Language, History, Ottoman Turkish, Vocabulary, Phrase

РЕЗЮМЕ

В этом исследовании были направлены на оценку Османских турецких слов с точки зрения количества и качества в пределах, допускаемых междисциплинарных связей по «трехтомной словарь фразеологизмы и терминов Османской истории» Зеки пакалыного. Таким образом, будет пытаться выразить не только следы историю периода в языке но и вклад в историю период языка.

Ключевые Слова:

Язык, история, Турецкий Османского, слова, фразеологизм

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Trabzon / TÜRKİYE

Dil ile tarih, çok yönlü ve kapsamlı bir ilişki içinde birbirine hizmet ve kaynaklık eden iki bilim alanı olarak dikkat çeker. Dil tarih için bir kayıt tutma aracı gibi durur. Tarih, dil aracılığı ile işlevini yerine getirirken bir yandan da dilin tarihini yazar. Bu manada sosyal bir kurum olarak dilin belirleyicilerinden bir olarak tarihi göstermek ve dilin tarihinden hareketle sosyal değişme ve gelişmeleri takip etmek mümkündür. Böyle olunca, tarihi anlama ve yorumlama bilinci, ancak dilin tanınması ve sözün idraki ile gerçekleşir demek yanlış olmaz.

Türk dili, Türk tarihinin farklı merhalelerinde hem bir tanık hem bir kurucu unsur olarak var olagelmıştır.

Türkçenin tarihi devirleri içinde meydana getirilen eserler bakımından en verimli çağın, Osmanlı Türkçesi dönemi olduğu söylenebilir. Bu devir dili, çoğu zaman, ayrı bir millete ait ve bugünkü Türkçeden kopuk veya ona düşman ya da Türkçenin kendisine rağmen var olan bir dil gibi algılanarak Osmanlıca adıyla anılsa da, Türkçenin tarihî seyri içinde gelişimini sürdürdüğü önemli bir zaman aralığı oluşturmuştur. Türk toplumunun kültürel ilişkiler içinde bulunduğu Arap ve Fars kültürlerinin dillerinin de Türkçeyi biçimde etkilemesi, üç dilin imkânlarının kullanıldığı bir edebî ve siyasi dil iklimi meydana getirmiştir.

Bu iklimde meydana getirilen eserler çoğu zaman eski harfli metinler olarak adlandırılmakta, bu adlandırma ile “okunması ve anlaşılması güç” olarak değerlendirilmektedirler. Özellikle bu eserlerdeki söz varlığının niteliği ve bu niteliğe ilişkin ön yargı, genel okuyucu ile eserler arasındaki mesafeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Oysa hem nitelik hem nicelik yönünden kayda değer özellikler gösteren bu eserler aynı zamanda, farklı bilim alanları için kaynak eser sayılmaktadırlar¹.

M. Tayyib Gökbilgin, tarih ilmi için kaynak eserleri 3 ana grupta toplar. Buna göre, Mazbut eserler (şecereler, tarihi takvimler, yıllıklar, kronikler, hatıralar, sicil-i ahval defterleri, ilgili edebî, felsefî, hukukî, dini eserler); Yazılı, kazılı eserler (fermanlar, beratlar, anlaşmalar, antlaşmalar, şeriyye sicilleri, kanunnameler, tahrir ve demirbaş defterleri, kitabeler); Anıtlar (kimi eşya ve binalar, mühürler, zafer takları, sanat eserleri, giyecekler, armalar, meskukat...vs.) sayılabilir².

Benzer şekilde Arap harfleriyle yazılmış eserler de dört ana grupta toplanmaktadır (Gökbilgin 1992:5-7):

1. Kitaplar, gazete ve dergiler:

Bunlar, din, edebiyat, tarih ve diğer konulardaki el yazması yüz binlerce kitap ile 18. yüzyılda matbaayla yayın hayatına giren gazete ve dergilerdir.

2. Arşiv belgeleri:

Büyük bölümü Osmanlı dönemi tarihi ile ilgili resmi evrak ve belgelerdir.

3. Çeşitli kayıtların tutulduğu defterler:

Özellikle Osmanlı dönemine ait kayıtların tutulduğu şerhiye sicilleridir.

4. Şahısların elinde bulunan tapu ve benzeri kıymetli evrak ve nişan, berat gibi belgeler.

Beşinci bir grup olarak Arap harfli kitabe ve mezar taşları da bu listeye ilave edilebilecek önemli kaynaklardır (Yılmaz 1989: 385-389).

Bu noktada eski harfli Türkçe kaynakların bir anlamda deşifresi önem arz etmekte ve bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu problemlerin başında da metinlerin doğru okunması ve anlamlandırılması gelmektedir. Metinlerin transkripsiyonu, Arap ve Fars dilleri kadar Osmanlı imlasına vakıf olmayı, bunun da ötesinde kelime ve terim düzeyinde söz varlığına hâkim olmayı gerektirmektedir.

Türk tarihi bilim alanı yukarıda değinildiği gibi çok miktarda malzemesini Arap harfli metinlerden temin etmektedir. Bugün bulunduğu noktada özellikle Osmanlı paleografya ve diplomatikasına ait dil malzemesi değerli çalışmalarla belirlenmiş ve kaynak eserlerle tarihçilerin hizmetine sunulmuştur³. Öte yandan tarih araştırmacılarına hizmet edecek söz varlığına yönelik, özellikle terim ve deyimlerin anlaşılmasında kullanılacak kaynaklar olarak da önemli çalışmalar mevcuttur⁴.

Burada Arap harfli metinler üzerinde çalışacak araştırmacılarca günümüzde en çok kullanılan Steingass, Redhouse, Meninski, Devellioğlu, Kamus-ı Türkî gibi sözlükler, yanı sıra, aslında bir devir söz varlığının ve bir alan için terim değeri taşıyan yekûnun veri tabanı sayılacak bir kaynak olarak *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* temelinde değerlendirmeler yapılacak; tarih araştırmacılarının malzemesi olan bu veri tabanının dil malzemesi olarak niteliği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Böylece alanlar arası ilişkilerin elverdiği ölçüde söz varlığının belirlenmesi yoluyla bir dönem tarihinin dildeki izleri kadar dilin bir döneminin tarihe katkıları ifade edilmeye çalışılacaktır.

Mehmet Zeki Pakalın'a ait *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*⁵, 3 ciltten oluşmaktadır. 1.C 3825; 2.C 3621; 3.C 2890 olmak üzere toplam 10.336 madde içermektedir. Pakalın, eseri hazırlayış sebebini birinci ciltte yer alan ön sözde yukarıda söylenenlerle ilişkili olarak, "Tarihle uğraşanların, hususiyile yeni neslin yürüdükleri sarp yolları, hiç olmazsa bir mum ışığı ile aydınlatmağı düşündüm." cümleleri ile dile getirir⁶. Eserde birinci cildin sonunda bir kısaltmalar listesi yer almakta, ancak içeride bu listede bulunmayan, yani açıklaması yapılmayan başka kısaltmalar da kullanılmaktadır. Öte yandan 37 kelime hiçbir gruba dâhil edilmeden kısaltmasız verilmiştir. Sözlük adıyla hazırlanan ve yazarının "alet kitabı" olarak değerlendirdiği bu eserde birçok maddenin çok ayrıntılı biçimde ele alınmış olması esere sözlük olmanın yanında ansiklopedi özelliği de vermektedir. Yine yazarın bazı

maddelerde yer verdiği açıklamaları bağladığı kaynaklar, 10 yılda hazırlandığı belirtilen eserin birçok yazma yanı sıra çok sayıda sözlük ve araştırma eserlerine dayandığını göstermektedir⁷.

Yazarın işaret ettiği 27 kısaltma, eserdeki söz varlığının ait olduğu alanlar hakkında bir fikir vermektedir. Ancak terimlerin ait oldukları bu alanlar yanı sıra söz konusu birimlerin dil bilgisi bakımından niteliği de bu alanlardaki söz varlığının mahiyetine işaret etmektedir.⁸ Burada ele alınan kelimeler dil bilgisi bakımından yapılarına, türlerine, kullanılışlarına ve menşelerine göre değerlendirilecektir.

Pakalın'ın sözlüğünde alanlara bağlı olarak ciltlere dağılan madde sayısı bir tablo ile gösterilmiştir.

Tablo I- Alanlara göre ciltlere dağılan madde sayısı

ALANLAR	I.C	II.C	III.C	TOPLAM
Aritmetik		1	-	
Askerlik	332	222	200	754
Bahriye	209	258	158	625
Astronomi		20	24	
Coğrafya		32	25	
Din/dua		2	1	
Edebiyat		23	105	
Feraiz		17	5	
Fıkıh		110	120	
Giyim		17	30	
Halkiyat	455	395	331	1181
Hadis		1	1	
Hukuk		95	29	
İdare	264	229	281	784
İlmiye		58	70	
Kelam		15	8	
Kıraat			1	
Kıyafet		52	88	
Kozmogoni		5	2	
Maliye	283	291	192	766
Mantık		3	1	
Mektep		32	9	
Meskukat	51	15	29	
Mimari		84	70	
Mitoloji	11	3	12	
Musikî		40	14	
Okçuluk		63	33	
Ölçü	14	36	16	
Riyaziye	1	1	-	
Sanat	222	332	330	896
Saray	389	164	122	675

Sofiyeye	413	209	142	764
Tecvit	-	1	-	
Tıp	19	9	10	
Ticaret		9	5	
Topçuluk		23	18	
Tulumbacılık		4	7	
Vakıf		72	55	

Buna göre 1181 sayısı ile en çok kelime halkiyatla ilgili olarak yer almakta, bunu 896 ile sanat, 784 ile idare, 766 ile maliye, 764 ile sofiyeye ve 754 ile askerlik takip etmektedir. Ancak büyük bir yekûn olarak bahriye başlığı altında yer alan 625 sayısı da kayda değerdir.

Eserde yer alan maddelerin ait oldukları alanlar itibariyle ortaya çıkan sonuçlara örnek olmak üzere burada idare, maliye ve askeriyeye ait maddelerdeki verilere değinilecektir. Ancak genellenebilir bir özellik olmak üzere eserde farklı başlıklar altında verilmiş olsa da idare, maliye ve askerlikle ilişkili diğer alanlara giren kelimelerin varlığını da zikretmek gerekir. Mesela bahriye, okçuluk ve topçuluk terimlerinin de askeriyeye ile olduğu kadar bu alanlardaki hiyerarşiye işaret etmesi bakımından idare ve uygulamalar açısından maliye ile ilişkisi de kaçınılmazdır. Benzer şekilde, Pakalın'ın giyim ve kıyafet olmak üzere iki ayrı başlıkta verdiği maddeler de askerlik, idare veya sofiyeye ile ilgili olabilmekte; meskûkât bahsi maliye ile doğrudan ilişkilendirilebilmektedir.

Askerlikle ilgili olarak sırasıyla unvanlar, makam-mevki, kurum, giyecek adları, silah ve silahlarla ilgili araç-gereçler, idare, teşrifat, vergi, ödeneklerle ilgili madde ve deyimlere yer verilmektedir. Bu cümleden olmak üzere *alay beyi*⁹, *beşli*¹⁰; *baruthane-i amire hazinesi*¹¹; *çorbacı üsküfu*¹²; *barutluk*¹³, *findık*¹⁴; *sefer duası*¹⁵ *ağa arzı*¹⁶, *ana defteri*¹⁷; *düzen akçası*¹⁸; *dirliği çalınmak*¹⁹ sayılabilir. İdari işlerde kullanılan resmi evrak ve belgeler yanı sıra bazı ibareler de askerlikle ilgili maddeler arasında yer almaktadır.²⁰

Benzer şekilde idare ile ilgili olarak da mevzuata dair kelimeler yanı sıra unvanlar, kurum-kuruluş ve makam adları ağırlıklı olarak dikkat çeker: *atabey*²¹, *çardak emini*²², *çaylak*²³; *hilal-i ahmer*²⁴, *divan kalemi*²⁵. Bunların yanı sıra *araç gereçler*; *hatem-i sadaret*²⁶, *balık dişi kozak*²⁷; *teşrifat bayram topu*²⁸, *galebe divanı*²⁹; *bir çok belge adı*; *bitik*, *name*, *mektup*, *ehliyetname*, *divan tezkeresi*³⁰; *ibareler buyrultu*³¹, başta istanbul için kullanılan farklı ifadeler³² ve hitap sözleri *atüfetlü*, *devletlü*, *devletlü asaletlü*, *devletlü inayetlü*, *devletlü necabetlü*, *devletlü şiyadetlü*³³ yine idari anlamda verilen terim ve deyimler arasında yer almaktadır.

Mali terimlerin büyük çoğunluğunu ödenek, vergi, vergiye tabi unsurlar ve makam ve mevki isimleri oluşturmaktadır. Meskûkâttan olmak üzere *adli altın*³⁴, *akça*, *akça-i osmani*, *aynalı*³⁵, *akça başı*, *akça farkı*, eşyadan olmak üzere akçe kesesi burada geçen terimlerdenidir. Vergi, vergiye tabi mülk

ve ödenekler de çok çeşitli olarak dikkat çekmektedir. Bunlar arasında *bac-ı tamga*³⁶, *avarız*, *aşar*, *barbarit resmi*; *ödenekler için de balyaç*³⁷, *bedel-i nakdi*, *devir masrafı* sayılabilir. Unvan ve makam isimleri için bakı kulu³⁸, *defterdar*; *hazine-i hümayun*³⁹ örnek verilebilir.

Bütün olarak işlev bakımından ele alındığında Osmanlı tarih deyimleri ve terimlerinde ilgili ana başlıkların belirlenmesi mümkün olabilmektedir. Aşağıda söz varlığının toplandığı başlıklar ve ilgili örnekler aşağıdaki gibi verilebilir (Burada sadece örneklerden bir kaçının anlamını verilmiş; metin açıklama ve notlarla genişletilmek istenmemiştir) :

UNVANLAR

1. Askeri unvanlar:

aga (I; 21), *akıncı* (I; 36), *alemdar* (I; 49), *atgıç*⁴⁰ *avcıbaşı* (I; 115), *cebeci* (I; 262), *celeb* (I; 269), *derebeyi* (I; 425), *ekâbir kapısı*⁴¹.

2. Mesleki unvanlar:

cinci (I; 294), *çöp çıkarıcı*⁴² (I; 381), *esirci emini* (I; 533), *fıkrahan* (I; 626), *hafız* (I; 704), *bitikçi*⁴³.

ADAP ve MUAŞERETLE İLGİLİ KELİMELE

1. Saray ve devlet erkânına ait isimler:

aba (I; 2), *ak alem* (I; 31), *alay arabası* (I; 45).

2. Tarikatlere ait isimler:

beyyumiyye (I; 226), *burhaniyye* (I; 247), *cahidiyye* (I; 253), *diriniyye* (I; 455), *ekberiyeye* (I; 513).

3. Halk yaşantısına ait isimler:

adak (I; 19), *ahretlik* (I; 23), *avam* (I; 112), *hoşamedî* (I; 817), *beylik gezmek*⁴⁴, (II; 221), *helva sohbeti*⁴⁵

EŞYA, ARAÇ-GEREÇ İSİMLERİ

1. Giyim kuşamla ilgili olanlar:

*elma kürk*⁴⁶, *geçme fes*, *alaşık* (I; 44), *amame* (I; 55), *atlas* (I; 110), *avniye*⁴⁷, *came-i hassa* (I; 256), *hırka* (I; 804), *kabartma nakışlı kumaş* (II; 113), *pekin ipeklisi* (II; 766).

2. Ev ve süs eşyaları:

fiske taşı (I; 632), *billur top*⁴⁸, *biniş iskemlesi* (I; 235), *ayine* (I; 124).

3. İş ve meslekle ilgili olanlar:

arz kâğıdı (I; 90), *hünkâr defteri* (I; 868), *hünkârî kâğıt* (I; 869).

4. Savaş aletleri ve savaşla ilgili olanlar:

ayak taşı (I; 119), *çavuş oku*⁴⁹, *dağlak demiri* (I; 338), *dügül* (I; 485).

5. Müzik aletleri

GÜZEL SANATLARLA İLGİLİ KELİMELER:*1. Musıkî:*

ıflık (II; 1), kûs-i hakanî (II; 329), küme faslı (II; 340), mehter (II; 444).

2. Resim/hat:

nakişhane⁵⁰, kamış kalem (II; 157), kapak süslemesi (II; 163), kavak vurması (II; 214), dön baba⁵¹.

KURUM ve KURULUŞ İSİMLERİ:

alay-ı humayun (I; 45), ayak divanı (I; 117), bab-ı humayun hazinesi (I; 142), beşlikçi ocağı (I; 211), divan kalemi, esnaf loncası, has oda hazinesi (I; 758)

YER, MEVKİ, MEKÂN İSİMLERİ:

arzhane (I; 90), bender⁵², At meydanı, çürüklük⁵³, damgâh (I; 391), darü'l-fena (I; 397), frenkhane (I; 636), hassa çayırı (I; 761).

ZAMAN İSİMLERİ:

azar⁵⁴, eşref saat⁵⁵, eyyam-ı buhur (I; 580), ezanî saat (I; 580), fasl-ı bahar (I; 590); fasl-ı hazan (I; 590).

EDEBİYAT İLE İLGİLİ KELİMELER:

icaz (II; 18), iham (II; 38), intihal (II; 74), irsal-i mesel (II; 81), itnab (II; 106), mersiye (II; 482), murabba (II; 581).

MİMARLIK İLE İLGİLİ KELİMELER:

kemik cilası (II; 241), kirpi saçak⁵⁶, koç boynuz (II; 286), kubbe (II; 305), maksure (II; 894).

DOĞA OLAYLARI İLE İLGİLİ KELİMELER:

evvel-i sitte-i sevir (I; 576), feryad-ı andelip⁵⁷, filizkıran (I; 629), berde'l-acuz (kocakarı soğuğu) (I; 206).

İKTİSAT İLE İLGİLİ KELİMELER:*1. Para, vergi, mülk isimleri:*

ağnam (I; 25), beşlik⁵⁸, akça (I; 32), arpalık (I; 84), azadlık (I; 131), başmaklık⁵⁹, ceb harçlığı (I; 265).

HUKUK İLE İLGİLİ TERİMLER:

kefalet-i nefsiyye (II; 237), kürek cezası (II; 342), mecelle (II; 425), mudarebe (II; 563), kurb-ı derece (II; 324), münaseha (II; 616).

DİNİ KELİMELER:

1. Fıkıh: muhakkem (II; 564), muvahhid (II; 587), müctehid (II; 595).

2. Kelam: ibadiyye (II; 11), ilhat (II; 52), mufaddile (II; 563).

3. Yemin/Dua: dört kitap hakkı için (I; 476), edamallah (I; 501).

4. *Tasavvuf*: aba (I; 1), abdal (I; 5), ab-ı hayat (I; 5), akl-ı kül (I; 42), fenafillah (I; 599).

COĞRAFİ KELİMELER:

kaza-i erbaa (II; 228), maçuka kazası (II; 337), mıntıka-i hare (II; 529).

AĞIRLIK VE ÖLÇÜ KELİMELERİ:

çaç (I; 320), danık⁶⁰, dirhem (I; 454), eriş (I; 545).

TIP İLE İLGİLİ TERİMLER:

karasu⁶¹, kehhal (II; 237), mecnun-ı mutbik (II; 432), panzehir (II; 752).

DEYİMLER

alaya gitmek⁶², postuna saman doldurmak⁶³, peşkeş çekmek (II; 773), devran sürmek⁶⁴, piyaz vermek⁶⁵, postuna saman doldurmak (II; 780); esmayı üzerine sıçratmak⁶⁶.

Sonuç

Genel olarak dil bilgisi ve dilin iç tarihi bakımından maddelere bakıldığında büyük çoğunluğunun basit, türemiş veya birleşik yapıda Türkçe kelimeler ile Türkçe isim ve sıfat tamlaması kalıplarından oluştuğu görülür. Ayrıca özellikle deyimlerde kendisini gösteren Türkçe isim-fiil grupları (alay bağlamak, balta asmak), unvan adlarında sıfat fiil grupları, ikilemeler (devletlü asaletlü) ve yaklaşma (beyaz üzerine buyrultu), uzaklaşma, vasıta (battalıyla beraber⁶⁷) ve isnad (başı bozuk) gibi kısaltma grupları dikkat çeker. Bu yapılar yanında Farsça ve az sayıda da Arapça kurala göre yapılmış tamlamalar, birleşik kelimeler görülür.

Eserde yer alan sözcüklerde Türkçe yapı özelliklerinin kelime gruplarında ve söz türetmede etkin olduğu dikkat çeker. Kelimeler köken itibarıyla doğu dilleri kadar bahriye terimlerinde görüleceği üzere başta İtalyanca olmak üzere İspanyolca, Fransızca gibi batı dillerinin imkânlarına da başvurulduğuna işaret eder. Terim düzeyinde kavram alınışı göz önünde tutulursa bunun kaçınılmazlığı aşikârdır. Yine de, tahmin anlamındaki Fransızca “estimer” kelimesinin estimareci⁶⁸ veya Arapça “esvab” kelimesinin hem esvabî hem de esvabcı⁶⁹ şeklinde Türkçe türetme eki almış biçimlerinin kullanılması Türkçeleştirme çabalarının örnekleridir.

Yukarıda söz varlığının kavram karşılığı olarak çeşitliliğini ortaya koymak üzere verilen liste aynı zamanda bir biri içine geçmiş ilişkileri de barındırması bakımından dikkat çekicidir. Öyle ki, söz gelimi mimarlık veya güzle sanatlarla ilgili bir kelimenin aynı zamanda eşya-araç gereç grubuna girmesi kaçınılmazdır, keza bu herhangi bir alanda kullanılan unvan adları için de söylenebilir. Bu durum dildeki geçişliliğin ve dinamizmin bir sonucudur.

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, nitelik ve nicelik yönünden değerli bir başvuru kaynağıdır. İçerdiği söz varlığı, Türk toplumunun sosyo-kültürel düzeyde geçirdiği değişim ve gelişmeleri takip etmeye imkân

vermektedir. Bir anlamda Osmanlının bütün kurumları ve sistemleri ile bir modern zamanlar devleti olduğunun göstergesini ortaya koymaktadır. Öte yandan bir zaman dilimine dilin tanıklık etmesini ve bu tanıklığın tarihe mal olmasını sağlamaktadır. Söz konusu eser, madde içinde yer alan ayrıntılandırılmış bilgilerle bir yandan dilin tarihini de tutmaktadır.

Pakalın, ön sözde uzun bir emek mahsulü olarak değerlendirdiği eserinde birçok eksik ve hata olabileceğine değinmekte; ancak kendisi eseri ortaya koymakla yetinirken, eksiklerin giderilmesi konusunda yola çıkacaklara peşin bir hükümle teşekkür etmektedir. Bugün genel ağ üzerinden ulaşılabilen bir metin-kitaba⁷⁰ dönüşen ve artık Milli Eğitim Bakanlığı yayınları arasında eski bir eser olarak kalan bu başvuru kitabının yeni baskılarının bir şekilde yapılması gereklidir. Böyle bir basımda da kısaltmaların genişletilmesi, terim ve deyimleri ve yararlanılan kaynakları da içeren bir dizin ilavesi çok yararlı olacaktır.

NOTLAR

- ¹Ali Yılmaz, “Eski Harfli Türkçe Kaynaklara Dayalı Araştırmaların Önemi ve Problemleri”, *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, (27-30 Haziran 1989), OMU İlahiyat Fak. Yay., No:55, Samsun 1989, s. 385-389.
- ²*Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 5-7.
- ³M. Tayyib Gökbilgin, *age.*, İstanbul 1992, 140 s. ve Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1994
- ⁴Bekir Sıtkı Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1974, 143 s.; Kamil Kepecioğlu, *Tarih Lügati, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Temel Sözlüğü*, 21. Yüzyıl Yay., Ankara(tarihsiz) ; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.
- ⁵Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C. I-II-III, MEB Yay., Ankara, 1993).
- ⁶Cümlenin tamamı şöyledir: “Tarihle uğraşanların, hususiyle yeni neslin bu yüzden uğradığı müşkülâtı hemen her gün karşılaştığım vakalar, şüpheye mahal kalmıyacak surette ispat ettiği için yürüdükleri sarp yolları, hiç olmazsa bir mum ışığı ile aydınlatmağı düşündüm.” Pakalın, *age.*, I.C, Ön söz'den.
- ⁷Yazarın başvuru kaynağı olarak işaret ettiği bazı eserler: *Lehçe-i Osmani, Kamus-ı Türkî, Mükemmel Osmanlı Lügati, Lügat-ı İlmiyye ve Fenniye, Menakıb-ı Hünerveran, Musavver Dairet-ül- Maarif, Lügat-ı Ebüzziya, Bürhan-ı Katı, Türkiye Maarif Tarihi, Naima Tarihi, Cevdet Tarihi, Türk Lügati, Türkiye İktisat Tarihi Hakkında Tetkikler, Eski Eserler Ansiklopedisi, Türk Tarihinin Ana Hatları, Tarih-i Askeri -i Osmani vb.*'dir.
- ⁸Yazarın kullandığı kısaltmalara bağlı alanlar sırasıyla; askerlik, astronomi, denizcilik, coğrafya, edebiyat, fıkıh, giyim, halkiyyat, idare, ilmiye, iktisat ve ticaret, kıyafet, maliye, mektep, meskûkât, mimari, mitoloji, musiki, okçuluk, ölçü, sanat, saray, siyaset, sofıye, topçuluk, tulumbacılık, vakıf. Kısaltmalar listesinde yer almayan ama yazarın kullandığı kısaltmalar arasında kelam, hukuk, feraiz, tezyinat, ticaret, takvim, arazi, aritmetik sayılabilir. Böylece kullanılan kısaltma sayısı 50'yi bulmaktadır.
- ⁹Vaktiyle miralay rütbesinde olan, vilayet merkezlerindeki jandarma kumandanlarına verilen addı (I,45).

- ¹⁰ Beş akçe ulufeli yeniçeriler hakkında kullanılır bir tabirdi (I; 211).
- ¹¹ Baruthanenin para işlerini gören vezne (I; 159).
- ¹² Yeniçeri ocağı zabitlerinden olan çorbacıların başlarına giydikleri serpuşlardan biri hakkında kullanılır tabirdi (I; 380).
- ¹³ Barut koyup üstte taşımak için kullanılan kabın adı idi. Buna “barut kabağı” da denirdi (I; 160).
- ¹⁴ Kurşun yerinde kullanılır bir tâbirdir. İlk zamanlarda kullanılan tüfeklerin kurşunları fındığa benzediği için bu ad vermişti. Bundan dolayı tüfekte yapılan atışlara “fındık serpmek” denirdi (I; 626).
- ¹⁵ Yeniçeriler tarafından harp sahası dâhilinde ikinci namazından sonra toplu olarak yapılan dua (I; 140).
- ¹⁶ Yeniçeri ağası tarafından ocak işleri hakkında sadrazama yazılan kâğıtlara verilen addı (I; 22).
- ¹⁷ Devşirme usulüyle toplanıp getirilen acemi oğlanlar için geldikleri sırada İstanbul’da tutulan defterin adı idi (I; 60).
- ¹⁸ Acemi oğlanlarından kapıya yeni çıkmış olanlara, yani yeniçeri ocağına kayıt edilenlere verilen para (I; 491).
- ¹⁹ Yeniçeri ocağı mensuplarının cezaen ulufelerinin kesilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir (I; 454).
- ²⁰ Söz gelimi “an mim amed; mimden geldi demektir. Mim Rumeli’ye işaretir. Devşirme usulüyle toplanıp Türkçeyi ve İslâmiyet’i öğretmek üzere Türk köylülere satılan acemi oğlanlarından ulufeye yazılanların kayıtlarında kullanılır bir işaret. An ti amed t’ dan geldi demektir, tı Anadolu’ya işaret” gibi.
- ²¹ Selçuklu vezirlerine verilen unvandı (I; 102) .
- ²² Gümrük mahalli manasına gelen çardağın amiri idi (I; 325) .
- ²³ Eskiden devletçe verilen rütbe ve nişanların sahiplerine gidip kendisine rütbe ve nişan verildiğini haber verenler hakkında kullanılır bir tâbirdir (I; 339) .
- ²⁴ Harp zamanında yaralılara, sulh zamanında muhtaçlara yardım maksadıyla kurulmuş hayır cemiyeti (I; 830) .
- ²⁵ Sadaretin emirlerini yazan kaleme verilen ad (I; 467).
- ²⁶ Padişahın sadrazamlarda duran mührü hakkında kullanılır (I; 766).
- ²⁷ Hükümdarlara gönderilen namerde kullanılan bağa verilen ad (I; 150).
- ²⁸ Ramazan ve Kurban bayramları sebebiyle atılan top (I; 182).
- ²⁹ Elçi kabulü münasebetiyle yapılan divanlar hakkında kullanılır. Biraz da gösteriş mahiyetinde olduğu için ötekilerden daha debdebeli olurdu (I; 643).
- ³⁰ Bir kalemde bilinmesi lazım gelen bazı kayıtlarla hesapların çıkarılması için o kalemde divani hat ile beyaz üzerine yazılıp dolaştırılan evrak (I; 468).
- ³¹ Küçük bir makamdan büyük bir makama veyahut bir şahıs tarafından herhangi bir makama sunulan kağıt üzerinde makam sahibi tarafından yazılan emir mahiyetinde yazı (I; 248).
- ³² dar-ı siyaset, dar-ül-hilafe, dar-ül- mülk, dar-ül-saltanat, dar-üt-tibaat-ül-amire, der-aliye, beldet-ül-tayyibe, pay-ı taht-ı saltanat (I; 393-424).
- ³³ Bk. (I; 438).
- ³⁴ II. Sultan mahmut zamanında basılan paralardan biri (I; 29).
- ³⁵ III. Sultan Mustafa zamanında kesilen büyük kıtadaki altınlara halk tarafından verilen ad (I; 127).

- ³⁶ Damga vergisi, alınıp satılan her şeyden alınır (I; 144).
- ³⁷ Fransız gemileriyle gelen ticaret eşyasından alınan aidat (I; 157).
- ³⁸ Maliye müfettişi demektir (I; 149).
- ³⁹ Aynı anlamda hazine-i maliye, hazine-i millet, hazine-i padişahî sayılabilir (I; 788-790).
- ⁴⁰ Ok atan asker mânasına gelen bir tabirdir. Bu makamda aynı mânaya gelen *tirendâz* tâbiri de kullanılırdı (I; 110).
- ⁴¹ Büyük devlet memurlarının daireleri halkı hakkında kullanılır bir tâbirdir (I; 513).
- ⁴² Eskiden evlerle dükkânlarda biriken çöpleri toplayanlar hakkında kullanılır tâbirdir (I; 381).
- ⁴³ Yazıcı, katip yerinde kullanılmış bir tâbirdir. Uygur lehçesinde bitik yazı, mektup, nüsha demektir (II; 237).
- ⁴⁴ Saraylıların kır gezintileri hakkında kullanılır bir tâbirdir (I; 231).
- ⁴⁵ Eski zamanlardaki kış toplantıları hakkında kullanılan bir tâbirdir. Mevsim icabı olarak meyve bulunmayıp çokluk helva pişirilip yenilmesi bu toplantılara ‘helva sohbeti’ denilmesini ve tâbirin de o yüzden taammüm etmesini mucip olmuştur (I; 797).
- ⁴⁶ Tilki postunun yanak tarafından yapılan kürkün adıdır hakkında kullanılır bir tâbirdir. Postun o kısmının kenarına “elma dibi”, ondan yapılan kürke de elmadibi kürk denilir (I; 522).
- ⁴⁷ Yeniçeriler tarafından ve bilâhara Sultan Mecit ve Sultan Aziz zamanlarında giyilen bir nevi yağmurluğun adı (I; 115).
- ⁴⁸ Topkapı sarayında tavana asılı bir topun adıydı (I; 233).
- ⁴⁹ Ok nevelerinden birinin adı idi. Yarışlarda ilk evvel bu ok atıldığı için buna ‘kılavuz’ denilirdi (I; 339).
- ⁵⁰ Resim atölyesi yerinde kullanılır. İranîlerin resim galerisi yerinde kullandıkları “nigarhâne” de bu makamda istimal olunur (I; 339).
- ⁵¹ Tezyinata kullanılan bir nevi çiçeğin adıdır, biçimi itibarıyla ‘turna gagası’ da denilir (II; 474).
- ⁵² Ticaretgah olan iskele, liman, kasaba ve şehir hakkında kullanılır bir tâbirdir (I; 203).
- ⁵³ Mezarlık yerinde kullanılır bir tâbirdir (I; 387).
- ⁵⁴ Mart ayı demektir (I; 131).
- ⁵⁵ Yümünlü ve mesut vakit hakkında kullanılır tâbirdir. Yola çıkmak, düğün yapmak, gibi basit işlerden muharebede hücumla geçme gibi mühim şeylere kadar eşref saati arayanlar vardı. Yapılacak bir işe başlamadan evvel o işin hangi gün ve saatte yapılması hayırlı olacağı araştırılır, bunun tayini için münecimlere başvurularak onlar tarafından tayin olunan vakitte işe girilirdi (I; 567).
- ⁵⁶ Çaprazvâri olarak tezyinat gibi konulmuş birkaç sıra tuğladan ibaret saçağın adıdır. Bu türlü saçak eski kârgîr binalara yapılırdı (II; 283).
- ⁵⁷ Martın yirmi ikisinde vukua gelen fırtına hakkında kullanılır bir tabirdir. O sırada bülbüller öttüğü için fırtınaya bu ad verilmiştir (I; 609).
- ⁵⁸ İkinci Sultan Süleyman zamanında yapılan meskûkat istilâhatı ile tedavüle çıkmış olan bir sikkenin adı idi (II; 211).

- ⁵⁹ Havas-ı hümayun köylerinden padişahın anası, kız kardeşi ve kızı gibi kadın sultanlara ve hasekilere tahsis edilen 20000 akçaya kadar olan tâyinât ve tahsisata verilen addır(II; 211).
- ⁶⁰ Bir dirhem in altında biri manasına gelir bir tâbirdir (I; 392).
- ⁶¹ Bir nevi göz hastalığına verilen addır (II; 200).
- ⁶² Askeri mekteplerden bir sebeple çıkarılarak neferlikle kıtaya gönderilen talebeler hakkında kullanılan bir tabirdir (I; 45).
- ⁶³ Mecaz yoluyla öldürmek, mahv ve ifna etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir (II; 780).
- ⁶⁴ Mecaz yoluyla refah ve ikbal ve huzur içinde yaşamak yerinde kullanılır bir tâbirdir (I; 441).
- ⁶⁵ Gönül yapmak, meramının husulünü temin edecek surette birini alkışlamak, yüze gülmek yerinde kullanılır bir tabirdir (II; 779).
- ⁶⁶ Fenalığı davet etmek, taarruz ve tecavüze meydan vermek yerinde kullanılır(II; 557).
- ⁶⁷ Eskiden resmi dairelerde kullanılan bir tabir. Yazılan müsveddenin müstenidi olan kâğıt demektir (I; 175).
- ⁶⁸ Duyun-ı umumiye idaresinin iskelelerde kantarcılarla beraber bulundurduğu bir memura verilen addır. Bu memur estimre yani tahmin işleriyle muvazzaflı olduğu için bu ismi almıştır (I; 558).
- ⁶⁹ Padişahın giyim işleri ile meşgul olan memurun unvanı idi (I; 559).
- ⁷⁰ <http://tarihvedenedeniyet.org/2009/08/osmanli-tarih-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu-mehmet-zeki-pakalin> (20 Eylül 2011)

KAYNAKLAR

- BAYKAL Bekir Sıtkı: (1974). *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Ankara, TDK Yay.
- GÖKBİLGİN M. Tayyib: (1992). *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- KEPECİOĞLU, Kamil: (tarihsiz). *Tarih Lügatı, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Temel Sözlüğü*, Ankara, 21. Yüzyıl Yay.
- KÖPRÜLÜ Fuat: (1989). *Edebiyat Araştırmaları-I*, İstanbul, Ötüken Yay., 3 b.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S.: (1994), *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı.
- PAKALIN Mehmet Zeki: (1993). *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C.I-II-III, Ankara, MEB Yay.
- SERTOĞLU Mithat: (1986). *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- YILMAZ Ali: (1989). "Eski Harfli Türkçe Kaynaklara Dayalı Araştırmaların Önemi ve Problemleri", Samsun, *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, (27-30 Haziran 1989), OMU İlahiyat Fak. Yay., No:55, s. 385-389.
- <http://tarihvedenedeniyet.org/2009/08> (E.T: 20 Eylül 2011).